

হতাশাৰ্বজ্ঞক সাক্ষৰতাৰ হার নিয়ে বিতৰ্ক

ত সোমবাৰ ছিল 'আন্তর্জাতিক সাক্ষৰতা দিবস'। এই উপলক্ষে দেশেৰ সাক্ষৰতাৰ হালহকিকত নিয়ে বিভিন্ন বিবৰকাৰি কৰ্মকৰ্তা ও সংশ্লিষ্ট এনজিওগুলো তাদেৱ মতামত ব্যক্ত কৰেছেন। সবাই নিজেদেৱ দৃষ্টিভঙ্গি থেকে সাক্ষৰতা বিবেচনা কৰেছেন। দেশে সাক্ষৰতা বা নিৰক্ষৰতাৰ হার কত তা নিয়ে বিআন্তিমূলক বজ্বয় দিচ্ছেন বাই। তেমনি সাক্ষৰতাৰ সংজ্ঞা নিয়েও একমত্য নেই। তবে একটা বিষয় নিয়ে দ্বিমত নেই যে, দেশে সাক্ষৰতাৰ হার যে কোন বিচাৰে হতাশাৰ্বজ্ঞক এবং দেশে নিৰক্ষৰ ব্যক্তিৰ সংখ্যা দিন দিন বাড়ছে। আমাদেৱ ক সহযোগী দৈনিকৰ খবৰ অনুযায়ী উপনুষ্ঠানিক শিক্ষা বুৱোৱ পৰিচালক (প্ৰশাসন) যে, ইত্বাহিম খলিল বানান, বৰ্তমানে দেশে সাক্ষৰতাৰ হার ৫৩ দশমিক ৬৮ ভাগ। এটা বিবিএসেৰ ২০০৬ সালেৰ তথ্য। বৰপৱেৱ তথ্য সৱকাৰেৰ কাছে নেই। তিনি আৱাও জানান, প্ৰাথমিক ও গণশিক্ষা মন্ত্ৰণালয়েৰ ২০০২-০৩ সালেৰ বাৰ্ষিক প্ৰতিবেদন অনুৰোধে, সাক্ষৰতাৰ হার ৬৫ শতাংশ। মন্ত্ৰণালয় এৱপৰ আৱা কোন জৱিপ কৰেনি। দেশেৰ সাক্ষৰতাৰ নিয়ে যাদেৱ ধাৰণা আছে, তাৱা সহজেই দেখতে পাৰেন, এই হারকে কতটা ফুলানো-নীপানো হয়েছে। সাক্ষৰতাৰ এই হারেৰ ওপৰ ভিত্তি কৰে সৱকাৰ যদি বিভিন্ন ক্ষেত্ৰে সিদ্ধান্ত নেয় তবে গসাক্ষৰতাৰ দুৰ্দিন।

বেসৱকাৰি সংস্থাগুলোৰ তথ্য সৱকাৰি তথ্যৰ সঙ্গে মেলে না। ২০০৩ সালে 'এডুকেশন ওয়াচ'-এৰ জৱিপ পত্ৰিবেদন মতে, এৱ হাল নাকি ৪২ শতাংশ। অন্য একটি এনজিওৰ মতে সাক্ষৰতাৰ হার শতকৰা ৪৫ ভাগ। এৱপৰ বেসৱকাৰি পৰ্যায়ে আৱা কোন জৱিপ হয়েনি। ইউনেক্ষোৱ নিঃশব্দ মূল্যায়ন অনুযায়ী বাংলাদেশে ৫২ শতাংশ লোক সাক্ষৰতাৰ ক্ষেত্ৰে বয়স নিৰ্ধাৰণ নিয়েও নাকি সৱকাৰি-বেসৱকাৰি পৰ্যায়ে তপৰ্যুক্ত আছে। এনজিওগুলো ৭ বছৰ বয়স থেকে সাক্ষৰতাৰ হার হিসাব কৰে থাকে। আৱ ১১ বছৰ বয়স থেকে 'বয়স্ক' সাক্ষৰতাৰ হার হিসাব কৰে। অপৱন্দিকে সৱকাৰ ১৫ বছৰ বয়স থেকে বয়স্ক সাক্ষৰতা হিসাব কৰে। ফলে দু'ধৰনেৰ সাক্ষৰতাৰ 'তথ্যেৰ তুলনামূলক বিচাৰ কঠিন হতে পাৰে তবে যেদিক থেকে বিবেচনা কৰা হোক না কেন বাংলাদেশ সাক্ষৰতাৰ লক্ষ্য অৰ্জনেৰ কোন অগ্রগতি নেই। বৰ্তমানে যাদেৱ সাক্ষৰ বলে বিবেচনা কৰা হচ্ছে, তাদেৱ বিৱাট একটা অংশ কোনমতে তাদেৱ নাম সই কৰতে পাৰে। দু-একটা বাক্য বানান কৰে পড়তে পাৰে সৱকাৰি হিসাবে তাৱাই সাক্ষৰ। কিন্তু ইংৰেজিতে যাকে বলে 'ফাংশনালি স্টার্টেড' অৰ্থাৎ যাবা একটা ফৰাম পূৰণ কৰতে পাৰে অথবা খবৱেৰ কাগজেৰ শিরোনাম পড়ে বুৰাতে পাৰে, এমন 'সাক্ষৰ' মানুছেৰ সংখ্যা শতকৰা ২০ ভাগও নয়। এ সমস্যা উন্নত দেশগুলোতেও আছে। আমাদেৱ দেশে বিভিন্ন আৰ্থলিক ভাষাৰ অধিপত্যেৰ কাৱণে প্ৰয়োগ কৰা হৈলাম পাৰে সাক্ষৰ ব্যক্তিৰ বুৰাতে পাৰে বাব। এসব কাৱণে নিৰাকৃতদেৱ সাক্ষৰ কৰা যেমন দুৰহ কাজ, তেমনি নতুন কৰে সাক্ষৰ কৰা ব্যক্তিকে সাক্ষৰ আৰ্থাটা কঠিন কাজ।

দেশে সাক্ষৰতাৰ উন্নতিৰ জন্য সাৰ্বিক সাক্ষৰতা আন্দোলন (টেটাল লিটারেসি মুভমেন্ট, টিএলএম) ছিল । হাবৎ কালেৱ সবচেয়ে বড় সাক্ষৰতা প্ৰকল্প। এই প্ৰকল্পেৰ প্ৰাকলিত ব্যয় ছিল ৬৮২ কোটি টাকা। প্ৰকল্পটিৰ মাস্তবায়নকে যেভাবে মূল্যায়ন কৰা হোক না কেন তাতে দেখা যাবে, বিভিন্ন কৰ্মসূচিৰ মাধ্যমে বিপুল পৰিমাণ বিবৰকাৰি অৰ্থেৰ অপচয় হয়েছে মত। প্ৰচাৰসৰ্বৰ্হ প্ৰকল্পটিতে দেশে 'সাসটেইনেবল' সাক্ষৰতাৰ কোন উন্নতি হয়েনি। ৬২টি জেলায় বাস্তবায়িত প্ৰকল্পটিতে বিপুল পৰিমাণ, বলতে গেলে সবটা অৰ্থেই অপচয় হয়েছে। চৰকথিত এই 'আন্দোলন' ২০০৩ সালেৰ ৩০ জুন সমষ্টি ঘোষণা কৰা হয়েছে। বৰ্তমানে দুটি প্ৰকল্প টিপানুষ্ঠানিক শিক্ষা বুৱোৱ বাস্তবায়ন কৰছে। একটি হলো 'মানব উন্নয়নেৰ জন্য সাক্ষৰতা-উন্নৰ অব্যাহত শিক্ষা প্ৰকল্প-২' এবং অপৱাটি 'শহৰেৰ কৰ্মজীবী শিক্ষণেৰ জন্য মৌলিক শিক্ষা প্ৰকল্প'। প্ৰথম প্ৰকল্পটি ৬শ' কোটি টাকাৰ। এৱ মধ্যে সৱকাৰেৰ বৰাদ একশ' কোটি টাকা এবং বাকিটা বিভিন্ন দাতা সংস্থাৰ। দ্বিতীয় প্ৰকল্পটিৰ ব্যয় ২০৬ কোটি টাকা। এ প্ৰকল্পটিৰ বিদেশী দাতা সংস্থাৰ অৰ্থনৈতিৰ। সৱকাৰেৰ বাব মাত্ৰ ৭ কোটি ৩৫ লাখ টাকা। এসব তথ্য থেকে দেখা যাচ্ছে, গণশিক্ষা বা উপনুষ্ঠানিক শিক্ষাৰ নামে বিপুল পৰিমাণ বিদেশী অৰ্থ অংশ-অনুদান হিসেবে আসছে। এসব টাকা বৰাচ কৰে অৰ্থবহু সাক্ষৰতাৰ কোন সুয়াহা হচ্ছে না। এসব কাজে এক ধৰনেৰ দৃঢ়ী আমলাতহৰ গতে উঠেছে। অথচ সৱকাৰেৰ ধৰণ দায়িত্ব প্ৰাথমিক শিক্ষাৰ দৰকাঠামো, শিক্ষক-নিয়োগ এবং প্ৰাথমিক শিক্ষাৰ মান উন্নয়ন দিন দিন অবহেলাৰ শিকাৰ হচ্ছে। দেশে সাক্ষৰতা অভিযানে বিপুল পৰিমাণে অৰ্থ অপচয় থেকে আহৰা কি কোন শিক্ষা নিয়েছি? এ কাজেও এক